

МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ТЛУМАЧЕННІ ІНСТИТУТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 1(24), с. 292–295

З наукового погляду розглядається еволюція інституту власності в європейському праві.

Інститут власності є одним з найбільш динамічних правових інститутів, що зазнавав істотної трансформації у ХХ ст. під впливом різноманітних суспільних чинників [1]. Деяко умовно ці зміни можуть бути розділені на два тісно взаємодіючі процеси. З одного боку, на рівні національних правових систем відбувалася диференціація змісту та засобів правового регулювання відносин власності, яка мала забезпечувати їх адекватність специфічним умовам окремих країн (економічним системам, соціокультурним традиціям тощо). З другого боку, на основі процесів інтернаціоналізації економічного життя починається поступова уніфікація правового режиму власності, що, зокрема, проявляється у становленні регіональних та світових стандартів правового регулювання відносин власності. Згідно з висновками західних дослідників можливість уніфікації правового інституту права власності стала можливою лише на основі формування міжнародно-правових стандартів захисту права власності як одного з фундаментальних прав людини [2].

Основною проблемою застосування міжнародно-правових стандартів є з'ясування змісту цих норм та їх тлумачення. Тлумачити конвенційні норми щодо захисту права власності може лише Європейський суд з прав людини через судові рішення, які мають дві принципово важливі ознаки. По-перше, вони мають обов'язкову природу для всіх країн — учасників Конвенції, а не лише для тих, що є сторонами у справі. По-друге, вони містять стандарти (принципи) вирішення певних правових ситуацій. За змістом у судових рішеннях Європейського суду з прав людини розрізняють твердження *ratio decidendi* (які в подальшому ста-

ють обов'язковими для виконання) та твердження *obiter dictum* (що не мають сили обов'язкових, однак важливі для обґрунтування тих чи інших правових позицій) [3]. Виходячи з цього можна вести мову про вирішальну роль практики Європейського суду з прав людини в імплементації міжнародних стандартів захисту права власності в національні правові системи, що одним із своїх наслідків має розширення значення публічно-правових засад у регулюванні відносин на основі сучасної ціннісної концепції власності.

Звертаючись до витоків впливу прецедентної практики Суду, Д. Мак Брайд зазначив, що в підході Суду до тлумачення Конвенції найскладнішим та найважливішим є аспект, пов'язаний з визначенням її тексту як “живого документа” (еволюційний підхід) та необхідність виходити з цільової природи норм, а не їх формального (текстуального) вираження [4]. Положення Конвенції мають застосовуватись з урахуванням динаміки суспільних відносин. Особливо важливим цей підхід є в контексті захисту фундаментальних прав людини [5].

Необхідність використання еволюційного тлумачення конвенційних норм вперше була достатньо чітко висловлена Судом у рішенні в справі Тайрер проти Великої Британії від 25 квітня 1978 р.: “Конвенція — живий механізм (інструмент), який має тлумачитись з урахуванням обставин дійсності” [6]. Уся подальша практика Суду підтвердила, що не існує формальної “зв'язаності” Суду первісним текстуальним вираженням тих чи інших конвенційних положень або ж його попередніми рішеннями. Якщо змінюються обставини, мають змінюватись і тлумачення, інакше Конвенція пе-

рестає виконувати свою найголовнішу функцію — розв’язання поточних та перспективних суспільних проблем. Адаптацію конвенційної системи до динамічних суспільних умов забезпечує прийняття додаткових Протоколів. Однак цей шлях є надто повільним та заформалізованим за процедурою, щоб забезпечити вирішення цих завдань повною мірою. Найкращим шляхом визнається метод еволюційного тлумачення, завдяки якому достатньо оперативно дають відповідь на нові проблеми, що виникають у суспільстві.

Дослідження практики Європейського суду з прав людини дає можливість говорити про необхідність виділення трьох основних груп чинників, які мають вплив на зміни в тлумаченні конвенційних норм про захист права власності.

По-перше, чинники, що є відображенням змін у суспільстві і створюють безпосередній суспільний контекст застосування конвенційних норм. Такі зміни стосуються будь-яких аспектів суспільного життя, починаючи від моральних засад і закінчуючи змінами техніко-технологічного та організаційного типу. Найбільш суттєвими в цьому контексті стали тенденції до “соціалізації” правових інструментів. Принципи соціальної правової держави, посилення активності держави у розв’язанні соціальних проблем мали значний вплив на загальні засади правової системи. Для сучасної Європи ідея “соціальної єдності” (*social cohesion*) стає все більш важливою, визначаючи, зокрема, і підходи до правового регулювання відносин власності та економічного розвитку в цілому. Це, зокрема, передбачає врахування таких особливостей суб’єктів цих відносин, які роблять їх незахищеними від негативних наслідків тих чи інших суспільних процесів та потребують створення для них певних винятків (принцип “позитивної дискримінації”). Ідея про те, що конвенційні механізми мають надавати насамперед захист “економічно слабким”, повторюється в багатьох рішеннях Європейського суду з прав людини. На цих підставах сучасна модель права власності часто визначається як “соціально-орієнтована” [7]. У діяльності Суду була послідовно реалізована тенденція, що почала формуватись у правовому житті західного світу ще з кінця XIX ст., коли була чітко визначена необхідність трансформації традиційної ліберальної концепції права власності в напрямі пристосування її до нових умов суспільного життя, що вимагали більшої гнучкості правових інститутів у розв’язанні гострих соціальних проблем. Традиційна цивільно-правова модель власності характеризувалась надмірною акцен-

туалізацією на відносинах суб’єкта власності до речей, що, на думку О. С. Йоффе, призводить до “вилучення з відносин власності будь-якого соціального змісту” [8].

На противагу такому підходу було запропоновано визначення сутності власності як певного типу соціальних (суспільних) відносин, завдяки чому обґрунтували необхідність обмеження абсолютного права власності на підставі визнання наявності спільного (або суспільного) інтересу, реалізація якого дає можливість виконувати “соціальну функцію власності”. За своєю юридичною природою така позиція означала “публіцизацію” інституту власності, формулювання проблеми балансу публічних та приватних інтересів, яка стала однією з ключових у підходах Європейського суду з прав людини [9]. Відносно цього можна вести мову про те, що Європейським судом було узагальнено та включено в загальноєвропейський правовий простір ті цінності, що лише визрівали в правовому житті окремих країн, однак за своєю природою вже були наділені ознаками “спільних європейських цінностей”.

По-друге, важливе значення мали зміни в правових засобах регулювання відносин власності в рамках національних правових систем. Такі зміни є відповіддю на технологічні та економічні зміни в суспільстві, однак дуже часто вони відображають більш глибокі процеси модернізації та трансформації суспільства, наприклад, трохи згодом — у постсоціалістичних країнах. Інститут права власності зазнає суттєвих змін, починаються процеси його “дематеріалізації” та урізноманітнення правових проявів. Наприклад, зростає значення асоційованої власності, що дає підстави вести мову про формування нової теоретичної моделі права власності — “модель права власності з виділенням права на управління” як підстави поділу права власності на речову складову і право на управління речами. Цей новий феномен знайшов відображення, зокрема, в підході Європейського суду з прав людини до оцінки статусу корпоративних прав у справі “Совтрансавто-Холдинг проти України” (2002), де вводилось розрізнення власне акцій та права на участь у прийнятті рішень [10]. Поглиблюється процес індивідуалізації правових режимів власності залежно від природи об’єкта права власності, що призводить до особливостей набуття, передачі та припинення права власності [11]. Важливе значення має “розщеплення повноважень власника” на окремі спеціальні повноваження, які також можуть бути суттєво різними залежно від об’єкта права власності. Таке

розщеплення суперечить традиційній для вітчизняної цивілістики доктрині тріади повноважень власника, однак воно набуває все більшого значення в практиці Європейського суду з прав людини. Радикальні зміни відбулись у системі об'єктів права власності, де поряд з появою нових видів майна відбувається зближення речових та зобов'язальних прав. Загалом класичні юридичні конструкції права власності, що були вироблені для тілесних (матеріальних) об'єктів, не задовольняють новим потребам та умовам. Ще Р. Саватьє вказував, що в міру того, як “в юридичній техніці почали з'являтися абстрактні види майна, первісний зміст поняття власність почав розширюватися. Ми змушені вести мову про право власності для того, щоб вказати на повноту прав” [12]. Згідно з висновком німецького дослідника В. Мінке в європейських країнах формується нове бачення власності, що відносить до власності широкий перелік прав та економічних інтересів, наприклад речові права, права вимоги, права членства тощо. Ініціаторами цих новацій виступають конституційні суди розвинутих демократій (Франція, Німеччина, Велика Британія), а їх застосування в практиці Європейського суду з прав людини перетворює такі позиції на більш універсальні та загальні [13].

По-третє, європейські інтеграційні тенденції створюють специфічний контекст ситуації. Потреби уніфікації інститутів права власності стосуються окремих режимів права власності в межах міжнародного приватного права. Однак важливе значення мають і засоби міжнародного публічного права, оскільки тлумачення Європейського суду з прав людини стосуються дещо загальних принципів побудови правової системи і тим самим створюють передумови для зближення національних правових інструментів, стають основою не лише їх формальної уніфікації, а й гармонізації. Ці процеси особливо активізувались з початком підготовки Конституції Європейського Союзу. Варто погодитись з дослідниками, які вказують на те, що прийняття Хартії основних прав людини ЄС [14] та початок створення відносно самостійної системи захисту прав людини в рамках Європейського Союзу засвідчили наявність певних прогалів у “Страсбурзькій системі захисту прав людини”, зокрема, у сфері захисту економічних та соціальних прав, які потребують відповідного реформування [15]. Водночас висновок про “можливість занепаду Страсбурзької системи захисту прав людини” здається необґрунтованим [16]. На нараді в Лейкені Європейська Рада прийняла рішення

щодо необхідності не лише здійснення кроків по інкорпорації Хартії до Угод про створення Європейського Союзу, але й приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції з прав людини. В останньому випадку звертається увага на необхідність “подолання ситуації подвійного стандарту” — Європейський Союз здійснює моніторинг ситуації дотримання прав людини в країнах-кандидатах чи у відносинах з третіми країнами (на основі “клаузули прав людини”), водночас дії самого Європейського Союзу не підлягають такому контролю. Крім того, система захисту прав людини в Європейському Союзі не матиме завершеного характеру без надання права індивідуальної скарги до Європейського суду з прав людини на дії інститутів Європейського Союзу. Разом з тим Європейський Союз має отримати не лише зобов'язання, а й права, що сприятиме захисту прав як індивідуальних, так і колективних. З урахуванням розглянутих обставин ефективна імплементація в Україні стандартів захисту права власності згідно з Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод має враховувати реальне існування двох європейських систем захисту прав людини та тенденції їх гармонізації, що є наслідком спільних зусиль Європейського Союзу та Ради Європи.

Література

1. *Franck Thomas*. Is Personal Freedom a Western Value? / Thomas Franck // *The American Journal of International Law*. — American Society of International Law. — Oct., 1997. — Vol. 91. — № 4. — P. 593–627.
2. *Flinterman C.* The Protection of Economic, Social and Cultural Rights and the European Convention on Human Rights / C. Flinterman // *The Dynamics of the Protection of Human Rights in Europe. Essays in Honoyr of H, F. Schremens*. — T. 3. — The Hague, 1994 — P. 159.
3. *Буроменський М. В.* Застосування міжнародно-правових норм про права людини у внутрішньому правопорядку України // *Вісн. Акад. прав. наук України*. — 1999. — № 1(16). — С. 86–94; *Шевчук С. В.* Основи конституційної юриспруденції. — К.: Укр. центр правн. студій, 2001. — С. 172; *Паліюк В. П.* Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. — К.: Фенікс, 2004. — С. 9.
4. *МакБрайд Д.* Принципи, що визначають тлумачення та застосування Європейської Конвенції з прав людини // *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст*. — К.: ЗАТ “ВІПОЛ”, 2004. — С. 762.
5. *Le Convention europeene des droits de homme. Commentarie article per article*. — Paris: Economica, 1995. — P. 83.

6. Letsas G. The Truth in Autonomous Concept: How to Interpret the ECHR // European Journal of International Law. — 2004. — Vol.15. — № 2. — P. 238.
7. Traverstone N. New approach to Old Problem. Property and State / N. Traverstone — L. OUP, 2005. — P. 27.
8. Иоффе О. С. Гражданское право. Избранные труды. — М.: Норма, 2000. — С. 256.
9. Покровский И. А. Проблема собственности // Основные проблемы гражданского права. — М.: Юрист, 1998. — С. 198.
10. Справа "Совтрансавто-холдинг проти України" № 48553\99. 25 липня 2002 р. // Рішення Європейського Суду з прав людини проти України. Вип. 1. — Х.: Права людини, 2006. — С. 111.
11. Старженецкий В. В. Россия и Совет Европы: право собственности. — М.: Городец, 2004. — С. 18.
12. Саватье Р. Теория обязательств. — М.: Юрид. лит., 1972. — С. 90.
13. Mincke W. Property. Assets or Power. Objects or Relations as Substrata of Property Rights / W. Mincke // Property Problems from Genes to Pensions Funds / Ed. J. W. Harris. — L. Kluwer Law International, 1997. — P. 78–80.
14. The Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm
15. G. De Burca. Human Rights. The Charter and Beyond / G. de Burca // Harvard Jean Monnet Working Paper. — Vol. 10. — 2001. — P. 23; Шевчук С. В. Хартія основних прав та свобод Європейського Союзу // Бюл. М-ва юстиції України. — 2001. — № 3. — С. 7.
16. Шевчук С. В. Хартія основних прав та свобод Європейського Союзу // Бюл. М-ва юстиції України. — 2001. — № 3. — С. 9.

Впровадження європейських правових стандартів інституту власності в Україні має проводитися з урахуванням особливостей двох основних європейських систем захисту прав людини.

Внедрение европейских правовых стандартов института собственности в Украине должно проводиться с учетом особенностей двух основных европейских систем защиты прав человека.

Introduction of the European law standards of institute of the property in Ukraine should be spent with the account of features of two main European systems of protection of human rights.

Надійшла 9 березня 2010 р.